

Кітов М.Г.
канд. філос. наук, доц., зав. кафедри філософії
Національного ун-ту харчових технологій

*“найважливішим з наших завдань
як національної спільності було,
є і буде: пізнати себе”.*

(Є. Маланюк)

Про деякі загальнометодологічні підходи до вивчення української національної філософії.

У даній статті автор ставить за **мету** розглянути ключові загальнометодологічні підходи до вивчення української національної філософії, які дозволять глибше зрозуміти її витоки, етапи розвитку та специфіку. **Актуальність** вказаної проблеми зумовлюється такими чинниками:

по-перше, перед тим, хто приступає до вивчення української національної філософії зразу ж виникають питання. Що являє собою українська національна філософія? У чому полягає її специфічність і відмінність, скажімо, від руської, американської філософії? Де бере вона свої витоки? Яка її джерельна база? Які історичні особи її репрезентують? Відповісти на них, виходячи з традиційного розуміння філософії, навряд чи можливо. Це саме той випадок, коли, беручись за розв'язання конкретних питань, не розв'язавши загальнометодологічних, ми на кожному кроці будемо спотикатися об них, впадати в суперечності й штовхати політику державотворення на постійне хитання і безпринциповість;

по-друге, національна філософія, як і філософія взагалі, виконує світоглядну й ідеологічну функції. Саме філософія задає теоретичні засади національно-державницької ідеології. *“Кожна людська громада, яка має намір жити і розвиватись, а не розпорошуватись пилом на вітрі історії, мусить виробити певний комплекс світоглядних ідей, систематизованих щодо місця даної громади у світобудові і визначений цим місцем регламентації поведінки членів громади. Мусить мати свою ідеологію, – підкреслював Д. Чижевський, – і українська громада доки не потрапила в етнорубку імперії, яка намагалась підмінити національні цілі імперськими, розтоптати культурні здобутки нації і перетворити її на слухняне, бездумне, і безлике “населення” імперії”*¹ Необхідність державницької ідеології стократно зростає сьогодні, коли народ України розбудовує власну незалежну державу. Безсумнівно лише одне: національно-державницька ідеологія розбудови незалежної України повинна спиратися на ментальний фундамент українського етносу;

по-третє, ментальні ознаки українського етносу накопичувалися протягом тисячоліть. Ними пройнята наша мова, понятійний апарат, спосіб мислення, звичаї, фольклор, образотворче мистецтво, народний побут, народна медицина, говірки, заклинання, українська кухня тощо. Але, як засвідчують реальні факти сьогодення, виділення ментальних ознак українства є незвичайно складною, копіткою і далеко не однозначною проблемою. В науковій, у тому числі й філософській, літературі, як відомо, довгий час

панувала концепція про єдині слов'янські корені великоросів, малоросів та білоросів. Вона виникла давно і була однією з ідеологічних підвалин розбудови Великої Росії. Багаторазово повторювана в наукових виданнях з історії, філософії, політології, підконтрольних засобах масової інформації ця концепція перетворюється за часів “залізної завіси” в постулат, котрий не підлягав сумніву. Тож не випадково, що всі проблеми взаємовідносин руського й українського народів, також розглядалися через призму цієї концепції. Недалеко відходять від неї, на мій погляд, й ті українські філософи, психологи, політологи, історики, котрі старшим братом вважають українців, а росіян – похідними від них. Ця точка зору глибоко проникла в свідомість представників сучасної української еліти, і тому погляд на Русь, як на першу українську державу, для української філософії й історіографії є майже загальноприйнятим². Такі методологічні засади вивчення історії України та Росії першим, як відомо, започатковує М Грушевський у своїй багатотомній “Історії України”;

по-четверте, М. Грушевському належать й такі слова: “Україна не може іти далі старими стежками – ні тими, якими волокло її силоміць московське правительство, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу. Безсумнівно, протертими стежками ходити легше – хоч вони кінець кінцем, як Євангеліє, ведуть до загибелі вищих моральних вартостей життя. Але спокуса велика, і тут важливо те, що я підкреслював вище: “знайти себе” і не збиватися на чужу дудку, а йти тою дорогою, яку вказали нам реальні обставини нашого життя”³. Погоджуючись з такою програмною постановкою питання слід підкреслити, що він при вивченні української історії багато в чому “збивався на руську дудку”. Сьогодення ж вимагає набагато радикальнішого переосмислення української історії й культури, а, відповідно й національної філософії, аніж це робив у свій час видатний український мислитель, історик, громадський і політичний діяч М. Грушевський. Ця робота, на наш погляд, вимагає принципово нової методологічної парадигми.

Про які ж загальнометодологічні підходи до вивчення української національної філософії йде мова?

Перше пов’язане з ***визначенням філософії і тлумаченням її сутності***.

Як відомо, найпростіше визначення філософії – етимологічне (через тлумачення слова “філософія”). Воно досить широке і тому має певні переваги. Кожен мислитель, не утруднюючи себе аргументацією, може віднести до філософії ті духовні явища, котрі йому імпонують. Проте таке визначення філософії не завжди задовольняє дослідників і навіть студентів через свою неконкретність, розмитість. З історії філософії ми знаємо, що видатним мислителям знадобилося прикласти багато зусиль, щоб філософія, зрештою, змогла відмовитися від свого імені “любові до мудрості” і стати дійсною мудрістю – стати знанням. Гегелівське возведення філософії в ранг науки було повністю перейнято марксизмом і тому в радянські часи не піддавалося сумніву. Проте об’єктивно воно вело до парадоксу: все, що не вписувалося у прокрустове ложе наукової форми, не відносили до філософії, оскільки остання може існувати за такого підходу, лише як система теоретичного знання. Користуючись цим методологічним скальпелем й ідеологізуючи його, від

філософії відсікали як ненаукові новітні іраціоналістичні течії. Строга визначеність, обернулася для філософії ще більшим парадоксом ніж її невизначеність. Від філософії почали об'єктивно відпадати цілі напрямки філософії (східна філософія, релігійно-містична, художньо-образна і т.д.), бо вони не вписувалися у вузьке прокрустово ложе наукової форми. Адже, якщо філософія – це лише система теоретичного знання, то Сартр, Камю, Ф.М. Достоєвський, Л.М. Толстой та багато, багато інших мислителів не є філософами, адже їхнє вчення не подано у формі філософської системи. Невипадково в навчальній літературі широкого вжитку набула тенденція визначати філософію як теоретичну форму світогляду. В радянській літературі вона започатковується відомим підручником “Введение в философию” під редакцією І.Т. Фролова⁴. Принципово нового в розумінні філософії вона не дає, адже тільки тлумачить гегелівську концепцію (саме у Гегеля філософія виступає теоретичною формою світогляду). Сьогодні визначати філософію через співвідношення з наукою некоректно. Такий підхід був історично оправданим, але ще з виникненням філософії життя він став застарілим анахронізмом, адже явно не відповідає розвитку самої філософії. В той же час сучасна криза філософії, на мій погляд, і пов'язана, насамперед, з непереборним до кінця ототожненням філософії та науки⁵.

У колишньому Радянському Союзі марксистська традиція зводила філософію до науки про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення була панівною. Проте мало хто серйозно задумувався над тим, до яких недоречностей може привести таке догматичне розуміння філософії. А воно закономірно приводило до смерті філософії, адже остання ніяк не могла вічно бути наукою про якісь віртуальні найбільш загальні закони розвитку. Розгляну цю тезу докладніше.

Наука, як відомо, – це система теоретичного знання. Отже і діалектико-матеріалістична філософія повинна була не лише відкрити найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення, а і подати їх у формі системи теоретичного знання. Уявимо, що вона це зробила, системно описавши основні закони діалектики. Що залишається її робити далі? Необхідно відверто визнати, що при такому підході філософія взагалі втрачає сенс свого існування, як специфічний духовний феномен, адже її функція зводиться, в кращому випадку, до узагальнення наукових знань природничих наук. Ці “філософські” узагальнення, як правило, скептично сприймаються самими науковцями, адже ніякої теоретичної цінності для науки вони не мають, а лише затуманюють реальні взаємоз'язки науки та філософії. Найголовніше ж полягає в тому, що філософія при цьому повністю втрачає свою основну функцію – критикуючої рефлексії і перетворюється в ідеологію. Тому і не може “розвиватися” без підтримки партійної номенклатури.

За часів “перебудови” партійні лідери накінець усвідомили, що зведення філософії до науки явно застаріло. Вихід же з цього догматичного тупику вони почали вбачати у зведенні філософії до світогляду, який і подається в підручнику під ред. І.Т. Фролова.

Філософія є особливим, теоретичним видом світогляду – ось суть цього “нового” підходу. Проте в порівнянні з Гегелем цей підхід нічого принципово нового не дає, адже Гегель також виділяє духовно-практичний і теоретичний типи світогляду. Міфологія у нього виступає духовно-практичним світоглядом, а філософія – теоретичним. За змістом міфологія і філософія у Гегеля тотожні. Вони відмінні лише за формою. Міфологія носить синкретичний, духовно-практичний характер, а філософія – теоретичний. Саме цю гегелівську версію повторюють автори вказаного підручника, відтворюючи одночасно і її недоліки.

Погляди Гегеля на філософію потребують пристальнішої уваги, але зараз виділю лише найголовніший недолік його вчення. Це – гносеологізація ним, як філософії, так і світогляду. Тому автори посібника не розв’язують ділеми: філософія це наука чи світогляд, а лише заплутують її, гносеологізуючи, як філософію, так і світогляд.

Вихід з указаної ділеми можна знайти, виділивши різні типи філософування. На сьогоднішній день в наукових публікаціях виділяються такі типи філософування: *теоретичний, есеїстсько-афористичний, художньо-образний, релігійно-містичний* тощо.

Теоретичний тип філософування дає теоретичну філософію. Серед філософів цього напрямку можна виділити Арістотеля, Спінозу, Декарта, Канта, Фіхте, Гегеля, Маркса тощо. Саме цей тип філософування слід віднести до системи теоретичного знання, або до науки. Система знання існує у таких формах: концепції, теорії, науки. Знання поєднується у певну цілісність (систему) за допомогою способів синтезу. В основі концепції, як висхідної форми системного знання, лежить принцип. В основі теорії – ідея, а в основі науки – метод. Тому зрозуміло, що кожна теоретична філософія має свій висхідний основний принцип (те положення, що лежить в основі системи знання), а перехід від однієї філософської системи до іншої відбувається шляхом критики, як специфічного виду теоретичної діяльності. Критика завжди повинна бути принциповою, тобто критикою основних принципів, а не окремих положень цілісної системи. Завдяки принциповій критиці відбувається перехід від однієї теоретичної філософської системи до іншої. Тому А. Шопенгауер в якійсь мірі був правий, підкреслюючи, що *“кожний новоявлений філософ поступає так же, як кожний новий султан, першою справою, приречує своїх братів на страту”*⁶. Більш “гуманно” в цьому відношенні поступив Гегель, який підкреслює: *“кожна система філософії необхідно існувала і продовжує це і зараз існувати: жодна з них, значить не зникла, а всі вони збереглися в філософії як моменти одного цілого. Але ми повинні розрізняти між частковим принципом цих систем філософії, взятим як частковий принцип, і проведенням цього принципу через увесь світогляд”*⁷. Свою філософську систему Гегель вважає завершальним етапом в розвитку філософії. Тому він, образно кажучи, приречує на страту не своїх попередників, а своїх наступників. Проте його думка про завершеність філософії, на мій погляд, цілком закономірна і доречна. Все залежить від розуміння філософії. Однак вона чи не найбільше піддавалася

критиці. В чому тільки не звинувачували Гегеля. Замість того, щоб збагнути хід думок генія, його третирували як мертву собаку.

Передовсім зауважу, що гегелівське розуміння філософії виникає не на голому місці. Воно є подальшим уточненням розуміння філософії як самоусвідомленням людиною свого буття. Специфічність філософії Гегель вбачає в тому, що вона є *самоусвідомлюючим мисленням*. Правомірно критикувати Гегеля за те, що він зводить всі прояви духовності людини до мислення. Але явно недоречно критикувати його за намагання повністю розкрити форми та способи діяльності самоусвідомлюючого мислення. Вперше ця проблема, як відомо, була усвідомлена Парменідом та його прийомним сином Зеноном. Пізніше – софістами, Сократом, Платоном, Арістотелем, І. Кантом та Г. Фіхте. Особливе місце в розкритті само-усвідомлюючого мислення належить Арістотелю та І. Канту.

Арістотель першим в історії людської культури аналізує діяльність мислення за допомогою самого мислення і тим самим створює логіку – науку про форми та закони мислення. Але, як відомо, за часів Арістотеля мислення не поділяли на розсудкове і розумне. Вперше це зробить лише І. Кант. Тому логіка Арістотеля, будучи історично першим проявом теоретичної філософії, є логікою лише самоусвідомлюючого розсудку. Розсудок же, по способу своєї діяльності, принципово антиномічний. Така специфіка розсудку не є його недоліком. Без цієї ознаки мислення перестає бути дискурсивним і стає повністю релятивним. Але ця специфіка розсудку чітко проявляється в логіці. У Арістотеля маємо логіку (логіку розсудку), але логіку без діалектики (без законів діяльності розуму). І. Кант в своїй праці “Критика чистого розуму” показує, що розсудок у своїй діяльності проходить етапи – антиномій, паралогізмів, ідеалів. Його діяльність відрізняється на кожному з цих етапів. На етапі ідеалів розсудок закономірно переростає в розум, а тому виникає діалектика. Тобто, антиномічне мислення стає діалектичним. Але виникаючу закономірно діалектику І. Кант вважає цензурою, мета якої не допустити, щоб розсудок вийшов за свої межі. Один крок залишилося зробити І. Канту, щоб перейти до аналізу форм і способів діяльності розуму, але він його так і не зробив. Самоусвідомлююча діяльність як розуму, так і мислення взагалі, стає об’єктом дослідження Гегеля. Розум по способу своєї діяльності принципово діалектичний. Тому діалектика виступає у Гегеля як самоконструюючий шлях розвитку самого самоусвідомлюючого мислення. Самоконструюючу діяльність самоусвідомлюючого мислення Гегель і розкриває у цілісній системі наук про дух, або про самоусвідомлююче мислення. Коли ж форми і способи самоусвідомлюючого мислення повністю розкриті, залишається лише визнати: філософія, як самопізнання мислення, віднайшла відповідну її сутності форму прояву і на цьому завершує свій розвиток. Мушу відверто заявити: якщо визнати, що *“філософія же специфічна тим, що вона самопізнаюче мислення”*⁸, то слід беззастережно визнати і правоту Гегеля. Проте ніякі уточнення, пояснення, котрі даються в філософській літературі при обґрунтуванні тези, що філософія це самопізнаюче мислення, не спроможні заперечити основний аргумент протилежної точки зору: філософія не зводиться лише до

самопізнаючого мислення. Філософія – це *самопізнаюча свідомість, самоусвідомлення людиною всіх форм свого духовного прояву*.

Отже, найхарактерніша ознака філософської свідомості – це самоусвідомлення. Але самоусвідомлення може відбуватися не лише в системній, а і в афористичній формі. Афористичність притаманна багатьом філософам. Ось чому в літературі виділяють *есеїстсько-афористичний* тип філософування. До цього типу філософування належать Геракліт, Козьма Прудков, Шопенгауер, Ларошфуко та багато інших. По суті справи кожного філософа в тій чи іншій мірі можна причислити до цієї когорти. Найхарактерніше, що відрізняє їх від представників теоретичної філософії, так це специфічна форма висловлювання акту самоусвідомлення людини: есе, афоризми, притчі тощо.

В літературі виділяють також *релігійно-містичний* тип філософування. Його специфіка полягає в тому, що самоусвідомлення відбувається не в системній формі, а базується на віруваннях, містиці, інтуїтивних відчуттях тощо. До цього типу філософування можна віднести релігійних містиків, Елену Блаватську, Реріхів та багатьох інших.

Доцільно окремо виділити і *художньо-образний* тип філософування. Його специфіка полягає в тому, що самоусвідомлення людиною свого буття відбувається в художньо-образній формі. До цього типу філософування слід віднести Ф. Достоєвського, Т. Шевченка, Л. Толстого, Л. Українку, Камю, Сартра та багатьох інших. Якщо теоретик може філософствувати, тільки створюючи свою філософську систему (системність і є основною ознакою науки), то художник, за образним висловлюванням руського релігійного філософа Павла Флоренського, *“філософствує пензлем”*.

Виділення вказаних типів філософування, напевно, має недоліки. Але воно дозволяє зробити найсуттєвіший висновок: специфічність філософської свідомості полягає не в тому, що вона є *теоретичним* способом самоусвідомлення, а в тому, що вона є *самоусвідомленням* людиною свого буття, яке може відбуватися в різних формах.

Цей висновок має важливе значення для розуміння витоків і специфіки української національної філософії. У свій час Д. Чижевський писав, що *“ще не траплялося в історії розвитку філософії, щоб “великий філософ”, чи то українець чи представник якоїсь іншої слов'янської нації утворив синтезу світового значення”*⁹, тобто таку, яка була б вихідним пунктом подальшого розвитку філософії у світовому масштабі. З цим зауваженням можна погодитися, якщо філософію звести лише до теоретичної форми її прояву. Але це не означає, що українство взагалі не внесло у розвиток самосвідомості людства чогось оригінального і неповторного. Праукраїнці зробили величезний вклад у духовний розвиток людства, котрий, на превеликий жаль, призабутий і тому не оцінений гідно. Про визначну роль вихідців з Наддніпрянщини у світовій історії існує багато свідчень. Наведу лише деякі з них. *“Арістотель докоряє афінянам за те, – підкреслює С. Соловйов, – що вони цілі дні проводять на площі, слухаючи чарівні повісті і розповіді людей, які повернулися з Фазіса (Ріону) і Борисфена (Дніпра)”*¹⁰.

Філософська мудрість греків часів Арістотеля, як відомо, досягла найвищого злету. Отож, здивувати вимогливу публіку своїми розповідями про легенди з наддніпрянських земель було не так то й просто. Тим ціннішим є висловлювання Арістотеля. Його докір дотично засвідчує, що не лише легенди з Наддніпрянщини були досить поширеними серед греків, а й самі наддніпрянці були знаними серед них і навіть досить авторитетними співрозмовниками для них. В такій інтерпретації немає нічого дивного, адже серед перших семи мудреців греки завжди називають Анахарсиса (638 – 559 р. до н.е.) – вихідця з Наддніпрянщини.

Заслужують уваги також скіфські і грецькі міфи, в яких мовиться про наших предків, котрі передає Геродот у четвертій книзі своєї “Історії”¹¹. Вони ще чекають на наукову інтерпретацію і переосмислення. Про деякі аспекти цих міфів мені вже доводилося писати¹².

Принципово важливим є **друге питання**, тісно пов’язане з першим, а саме: **коли і як виникає філософія**. ілософський плюралізм тісно пов’язаний і з питанням виникнення філософії, адже на цю проблему також існують різні точки зору: міфогенна; натурфілософська; гносеогенна; релігіогенна. “Сучасна наука, – пише С.Я. Шейнман-Топштейн, – дає три відповіді на питання про те, звідки бере свій початок філософія в давнину.

Перша відповідь, котра йде ще від Гегеля: корені філософії слід шукати в міфології давніх народів. Це точка зору міфогенна (її дотримуються представники англійської “антропологічної” школи – Фрезер, Кук, Корнфорд, Гаррісон та ін.). Крайня ідеалістична інтерпретація такого положення виражена в пошуках витоків філософії в древніх релігіях.

Друга відповідь, найбільш поширеніша в наш час: філософія в древності вичленовується з єдиної науки, котра утримує елементи як філософствування, так і позитивних знань.

Накінець, третя відповідь: початок філософії відноситься виключно до позитивного знання. Цю точку зору радянський дослідник Чанишев називає гносеогенною”¹³.

Відмічаючи в цілому вдале виділення точок зору на проблему виникнення філософії зауважу: не одне і те ж саме шукати витоків філософії в міфології чи релігії. Тому доцільно окремо виділяти і релігіогенну точку зору.

Міфогенної точки зору дотримувався, як відомо, Гегель. На його думку висхідною формою людської духовності була міфологія, котра виникає як результат цілісного, синкретичного способу відношення людини до дійсності. На певному етапі розвитку людини синкретичний спосіб переростає в теоретичний, а міфологія перетворюється в філософію. Таким чином, на думку Гегеля, відмінність філософії від міфології полягає лише в способі осягнення. За змістом міфологія і філософія тотожні, а за способом функціонування – відмінні. *Міфологія* – є результатом цілісного, *синкретичного* сприйняття, а *філософія* – *теоретичного*. Тобто, філософія виникає в процесі раціоналізації міфологічної свідомості. Таке розуміння виникнення філософії приводить Гегеля до ототожнення ним таких духовних феноменів як наука, філософія,

світогляд, релігія (на ототожнення Гегелем, зокрема філософії та релігії, справедливо вкаже в своїх працях Л. Фейєрбах).

Натурфілософської точки зору дотримуються представники матеріалістичної філософії. В колишньому СРСР вона була панівною. На думку представників цієї точки зору філософія виникає в античності і являє собою систему позитивного знання про навколишній світ, котра (система) включає в себе також певні філософські питання. Ця точка зору не витримує серйозної критики. *“Коли говорять про другу із вказаних тут відповідей, тобто стверджують, як, наприклад, сучасний французький дослідник античної культури А. Боннар, що спочатку існувала єдина, нерозчленована наука, від якої лише після Арістотеля почали відпочковуватися галузі природничо-наукового знання – це явний анахронізм”*¹⁴, – підкреслює зокрема С.Я. Шейнман-Топштейн.

Натурфілософській підхід до вивчення природи (філософія натури) можливий лише при достатньо високому рівні розвитку самої філософії, зокрема – вчення про пізнання. Для глибшого розуміння вказаної проблеми потрібно усвідомити принципову відмінність натурфілософського підходу при вивчення природи від природничонаукового. Відмінність полягає в наступному: при природничонауковому вивченні природи науковець описує природу, не задумуючись над тим, як діє його мислення в процесі пізнання природи, при натурфілософському – навпаки. Натурфілософ знає як діє його мислення і тому, коли певні зв'язки між явищами природи не установлені досвідним шляхом, він установлює їх, базуючись не на логіці фактів, а на логіці думки. Прикладом натурфілософа був видатний російський хімік Д.І. Менделєєв.

Гносеогенну точку зору найбільш повно розробляв московський філософ О.Н Чанишев¹⁵. Суть її полягає в наступному: філософія виникає після виникнення науки, як певний рівень самої науки, а саме – рівень її самоусвідомлення.

Релігіогенної точки зору дотримуються релігійні філософи. На їхню думку філософія виникає спочатку в лоні релігії, а пізніше стає наукою, теорією. Цієї точки зору дотримувався і К. Маркс, який писав, що *“філософія спочатку виробляється в рамках релігійної форми свідомості і цим, з одного боку, знищує релігію як таку, а з другого боку, щодо свого позитивного змісту сама рухається ще тільки в цій ідеалізованій, перекладеній на мову думок релігійній сфері”*¹⁶.

Вказані точки зору, мають право на існування, адже в цілому вірно схвачують найсуттєвішу ознаку філософської свідомості, а саме: філософія – це *самоусвідомлення* духу. Проте неважко помітити, що всі вони тлумачать генезу лише теоретичної філософії, залишаючи поза увагою інші. Не випадково осторонь стовпового шляху розвитку філософії залишається містика, а також вся східна філософія, які явно не вписуються в ложе західної раціоналістичної традиції

Взагалі дискусія навколо питання: філософія – це наука чи світогляд, на мій погляд, безперспективна. Розсудковий підхід з його антиномічним “або –

або” спрощує проблему, принципово не розв’язуючи її. Тому напрям пошуку доцільніше вести, виділивши певні типи філософствування, а саме: теоретичний, есеїстсько-афористичний, художньо-образний (в літературі його інколи називають філософським мистецтвом), релігійно-містичний тощо. Такий підхід дає змогу, в пошуках специфічності філософії як духовного феномену акцентувати увагу не на формі його прояву, а на його змістовності. Звідси випливає, що специфічність філософської свідомості полягає не в тому, що вона є *теоретичним* способом самоусвідомлення, а в тому, що вона є *самоусвідомленням* людиною свого буття. Українська національна філософія здебільшого є есеїстсько-афористичною і художньо-образною.

Натурфілософська, міфогенна, гносеогенна та релігіогенна концепції силкуються витлумачити генезу тільки теоретичної філософії, залишаючи поза увагою інші. За такого підходу осторонь стовпового шляху розвитку філософії залишається містика, вся східна філософія, які явно не вписуються в західну раціоналістичну традицію. Неважко помітити, що євроцентрична орієнтація повністю знімає проблему специфічності національних філософій. А це, в свою чергу, призводить до значного звуження ментального поля європейських народів.

Зауважу, що названі концепції виникнення філософії ґрунтуються на єдиному фундаментальному положенні, а саме: філософія виникає після розпаду і зникнення міфології як синкретичної форми свідомості. Зроблю кілька важливих уточнень стосовно даного ключового положення.

По-перше, неправомірно отожднювати міфічну і міфологічну свідомість. Не міфологія, а міфічна свідомість є цілісним способом осягнення буття, якому і притаманний синкретизм. Міфологія ж є логосом про міфічну свідомість.

По-друге, з виникненням сельфакторів, залізниць тощо міфологія не зникає (як про це писав свого часу К. Маркс). Більше того, сучасна національна міфологія є одним із ключових моментів самоідентифікації етносу і вагомим чинником державотворення. Сучасна національна міфологія – це не архаїчна свідомість первісного суспільства, а синтетична (за формою свого існування) самосвідомість народу. Являючи собою цілісний ідеальний аналог можливого реального буття нації, вона виступає всезагальним принципом гармонізації її суспільного буття в масштабах всього світового соціуму. Міфології імпліцитно притаманне онтологічне спрямування до максимально повної самореалізації нації. Візьмемо для прикладу Росію – міф про Москву як Третій Рим стає найголовнішою детермінуючою силою становлення російської імперії.

По-третьє, з первісним розпадом не зникає і міфічна свідомість. Міфізм є атрибутивною властивістю не тільки родової (суспільної), а й індивідуальної свідомості. Саме міфізм надає свідомості цілісності, гармонійності, завершеності, а людині – відчуття сенсу і повноти життя в масштабах всього космосу. Він є складовим моментом і філософської свідомості.

Виникнення філософської свідомості можна змоделювати таким чином. Міфічна, синкретично-родова свідомість розпадається на ряд формоутворень. В літературі вони називаються. Єдине що засмучує, так це відсутність вихідного принципу (основи) для виділення певних форм суспільної свідомості, що веде

до значних розбіжностей у їх тлумаченні. Тому поряд з міфологією, наукою, політикою, правом, мораллю, релігією, мистецтвом, філософією деякі вчені виділяють культуру, естетику, екологічну, економічну суспільну свідомість тощо.

Така розбіжність породжується недостатнім методологічним обґрунтуванням процесу виділення форм свідомості, зокрема – недодержанням одного з правил логіки, а саме: поділ обсягу поняття повинен відбуватися на одній основі. Приміром, некоректно серед форм суспільної свідомості називати естетику. *Естетика* – це наука про прекрасне. Тому коректніше виділити мистецтво, а не естетику; мораль, а не етику тощо. Зовсім невмотивованим виглядає виокремлення культури, екологічної та економічної форм суспільної свідомості тощо.

Вихідним принципом (основою) для виділення певних форм суспільної свідомості може бути *спосіб* усвідомлення. У літературі виділяють такі способи усвідомлення: синкретичний, практико-духовний, художній, релігійний, теоретичний, духовно-практичний, містичний. *“Ціле, як воно уявляється в голові як мислиме ціле, є продукт мислячої голови, яка освоює світ єдино можливим способом – способом, що відрізняється від художнього, релігійного, практично-духовного освоєння цього світу. Реальний суб’єкт лишається, як і раніше, поза головою, існуючи як щось самостійне, і саме доти, поки голова ставиться до нього тільки уможлядно, тільки теоретично”*¹⁷, – пише, зокрема, К. Маркс. Як бачимо, К. Маркс виділяє художній, релігійний, практично-духовний та теоретичний способи усвідомлення світу. В “Економічно-філософських рукописах 1844 року” він пише про духовно-практичний спосіб освоєння світу. Гегель також виділяє теоретичний спосіб усвідомлення. Є. Блаватська та інші філософи пишуть про містичний спосіб тощо. Саме через *спосіб* усвідомлення можна чітко поділити всю свідомість на певні формоутворення. Синкретичний спосіб дає міфічну свідомість, практично-духовний – міфологію, теоретичний – науку, релігійний – релігію, художній – мистецтво, духовно-практичний – мораль, право, політику, містичний – містику тощо. Самоусвідомлення названих формопроявлень духу і становить філософський рівень розвитку свідомості або філософію.

Отже, виникнення філософії – багатоваріантний процес, головним моментом якого є самоусвідомлення різнопланових формоутворень духу. А тому в кожного народу процес становлення філософії може бути різним. Як засвідчує історія розвитку європейських народів, філософія виникає після розпаду синкретичної міфічної свідомості. Проте її безпосереднє виникнення має свої особливості. Приміром, Мілетська школа виникає на ґрунті науки, адже Фалес, Анаксимандр, Анаксимен були, передусім, вченими. Східна філософія виникає на ґрунті самоусвідомлення міфології.

На Наддніпрянських землях філософія розвивається дещо інакше, адже природно-історичний поступ розвитку синкретичної міфічної свідомості, що на певному етапі розвитку розпався і породив міфологію, науку, мораль, право, політику, містику та їх самоусвідомлення – філософію, був наприкінці IX ст. перерваний політичною акцією, а саме: завоюванням українських земель

руськими. Ця політична акція призвела, в остаточному підсумку, як до духовного поневолення (введення християнства), так і до явно підневільного розвитку української національної філософської свідомості. Отже, виникнення української національної самосвідомості має свої особливості.

Третє важливе методологічне питання є *питання про походження українського етносу*.

Грунтовний аналіз національної філософії будь-якого народу не можна провести без звернення до його етногенезу. Це стосується й українства. Тому усвідомлення тих етнічних і культурологічних процесів, які проходили протягом тисячоліть на території розселення українців, дозволяє глибше зрозуміти витoki, джерельну базу і специфічні особливості української національної філософії.

З огляду на процес розбудови української державності необхідність переосмислення вказаних проблем набуває гострого політичного, культурологічного та освітнянського значення. Бо, не усвідомивши, хто ми і звідки, як ми зможемо збагнути – куди, в якому напрямі має розвиватися українська держава.

Зроблю кілька принципівих для подальшого розкриття теми попередніх зауважень.

По-перше, український народ є автохтонним на землях, які входять до ареалу його сучасного розселення. Справа в тім, що на проблему прабатьківщини українського етносу існує два протилежні погляди: міграційний і автохтонний. Перший побудований на визнанні руху як основоположної засади етногенетичного процесу. Тому і українство розглядається як прийшло на сучасний ареал його розселення. Згідно з однією з цих теорій слов'янство виникає в Прибалтиці, пізніше вирушає на південь у віслянський басейн, а ще пізніше – на схід, – у басейн середнього Дніпра. Існує також погляд, що українство прибуло на сучасні землі з Ірану. Міграційний погляд, не може вважатися науково обгрунтованим, адже про автохтонність українців на сучасних землях їх розселення засвідчують археологічні дані. Як зазначав видатний археолог В. Хвойко (чех за походженням), Трипільська культура (IV – III ст. до н.е.) належить до праукраїнської. Тобто протоукраїнський народ жив на цих землях протягом тисячоліть і відповідно створив своєрідну ойкумену.

По-друге, український народ задовго до християнізації і навіть до Давньої Русі мав свою державність, а також свої міфологію, релігію, мистецтво, моральну, правову, політичну свідомість, містику, зачатки наукових знань тощо.

По-третє, на певних етапах історичного розвитку українські землі впродовж віків входили до складу різних імперських держав: Русі, Золотої Орди, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії, Австро-Угорщини, СРСР тощо. Титульні народи цих держав мали свою національну ідеологію, культуру, філософію. Тому при вивченні української національної філософії слід чітко розрізняти три терміни: **“філософія на українських землях”**, **“філософія в Україні”** і **“українська національна філософія”**.

Перший термін охоплює всю сукупність різноманітних філософських шкіл і напрямів, котрі існували в ойкумені розселення українців незалежно від того, до якої держави входили українські землі. *Другий* – охоплює сукупність філософських шкіл і напрямів, що існували й існують на теренах України як незалежної держави. *Третій* – відтворює специфіку й особливості розвитку української національної філософії, тобто філософію власне українського етносу, українського народу. Таке розрізнення термінів необхідне, адже допоможе точніше виокремити внесок саме української людськості в розвиток світової культури взагалі і світової філософії зокрема.

По-четверте, потрібно також чітко усвідомити, що термін “Київська Русь” впроваджується московитами у вжиток на рубежі XVII – XVIII століть. Мотиви такого впровадження суто ідеологічні, а саме: формувати ідеологему про нерозривність династичної спадкоємності московських царів. Мовляв, спочатку була Новгородська Русь (з центром в Новгороді), пізніше – Київська (з центром в Києві), а тепер – Велика Русь з центром у Москві. Саме тому в наукових публікаціях, коли йдеться про українські землі, коректніше використовувати термін “Русь”, яким вони позначалися в руських джерелах. Ця назва також спотворено відтворює назву народу, який жив на українських землях, але більш історичніша¹⁸.

Сьогоднішній розвиток історичної науки дає підставу стверджувати, що під географічним терміном “Руська земля” розумівся чітко окреслений ареал розселення слов’янського народу, котрий в VI ст. н.е. сирійський автор називає “рос”, а готи – “росомани”. *“В готському і аланському середовищі слово «росомани» (варіант «росомани») означало «люди рос», що дозволяє нам пригадати свідчення сирійського автора VI ст. про народ “РОС” дець на північно-захід від землі амазонок, локалізованих в Приазов’ї, на місці остроготів”*¹⁹, – пише Б. Рибаків. Як бачимо, словом “росомани” готи називали людей росського походження.

Виникає лише одне запитання: чому народ протягом тисячоліть зветься “рос”, а починаючи з IX ст. представники князівської знаті вперто цей самий народ називають “рус”? Відповідь очевидна: руські, вихідці з варяг, прийшовши на наддніпрянські, роські землі, свідомо і цілеспрямовано насаджують термін “рус” замість терміну “рос”. Близкість фонетичного звучання слів “рус” і “рос” послабляє опір проникненню і приживленню цього терміну серед росського населення. Окрім цього, термін “Русь” прижився ще і тому, що росський народ знаходить дуже мелодійну і глибоко символічну самоназву – Україна, як спомин про Загадковий Край, Країну Богів. Не випадково у верхів’ях річки Рось проходять Священні Шляхи, згадка про які була досить поширеною серед еллінів. Чи не розповідали люди, котрі повернулися з Борисфену, про чарівну країну, про край Богів, а розповіді їх так зачаровували греків, за що докоряє афінянам Арістотель? Про це опосередковано пише і С. Соловійов: *“для римлян ця країна залишилася україною світу, котру покинули люди і боги”*²¹. Це зауваження досить слушне. Справа в тім, що дід засновників Риму (Ромула і Рема) був з Наддніпрянщини. Покидаючи свою країну, він взяв із собою лише оберіг у формі фалоса, як

згадку про своє божественне походження. Про божественне походження праукраїнців пише також Геродот в своїй “Історії”: *“Першим жителем цієї ще незаселеної тоді країни був чоловік по імені Таргітай. Батьком цього Таргітая, як говорять скіфи, були Зевс і дочка ріки Борисфена”*²². Зевс у елінів вважався найвищим божеством. Отже від цього найвищого божества і жінки роського племені пішов праукраїнський нарід.

Заслуговує уваги також свідчення Геродота про скіфів, котрі вважали себе молодшим із аборигенних народів на землях Південної України.

Нагадаю, що скіфські поселення були поширені навіть за межами сучасної України, а саме – в Курській, Воронежській та інших сучасних областях Російської Федерації. Тому цілком коректно говорити, що скіфи, на певному історичному етапі, являлися аборигенним населенням в ареалі розселення українців. Отже їх свідчення є досить вагомим аргументом для розуміння праукраїнської історії.

Походження скіфів, згідно їхнього міфу котрий передає Геродот, наступне: від верховного божества Зевса у дочки Борисфена народився Таргітай. У нього було троє синів – Ліпоксаїс, Арпоксаїс, Колаксаїс. При їх царюванні з неба впали золоті предмети: плуг, ярмо, сокира і чаша. Першим побачив ці предмети старший брат. Але тільки він підійшов, щоб підняти їх, як золото було охоплене полум’ям. Тоді він відступив, а до них наблизився середній брат. І знову золото було охоплене полум’ям. Жар відігнав обох братів. Але коли підійшов наймолодший брат, то полум’я погасло і він відніс золото до себе в дім. Відчуваючи перевагу молодшого, брати визнали його царем. Від цих братів пішли різні скіфські племена. Від старшого – авхати; від середнього – катіари і траспії, від молодшого – паралати. Всі племена носили загальну назву сколоти, тобто царські, а греки називали їх скіфами. Від часу першого царя Таргітая до вторгнення в їх землю Дарія, а відбулося воно в 514 році до н.е., пройшло 1000 років. Так скіфські міфи оповідають про походження свого народу.

Скіфи також розповідають, що *“народ їх – молодший за всіх”*²³ серед аборигенних народів на праукраїнських землях. Таке визнання засвідчує той історичний факт (котрий і закарбувався в генетичній пам’яті народу), що вони прийшли на ці землі пізніше інших. Визнавши цю землю своєю, скіфи почали забувати прадавні корені свого походження і перейняли міф про творення Богом людини, народу, який жив на цих землях до них. Лише подібне культурне нашарування могло породити у скіфів міф про своє небесне походження. *“Історичний факт – це підкорення паралатами інших скіфів; походження паралатів від меншого брата вказує знову на те, що паралати прийшли пізніше зі сходу і тому залишилися кочувати на берегах Дону, підкоривши собі племена, спершу прийдешні і поселені далі на заході, біля Дніпра”*²⁴, – пише С. Соловйов.

Міф скіфів про своє походження може бути витлумачений більш чіткіше через співставлення його з міфом понтійських греків, котрий передає С. Соловйов. *“В ньому говориться, що Геркулес прийшов у країну, котра пізніше була заселена скіфами, а тоді вона була пустинною. Там його застав вітер і*

холод, він загорнувся в шкіру лева і заснув. Прокинувшись Геркулес побачив, що коні, котрих він залишив пастися, зникли; він почав шукати їх по всій країні і коли прийшов у лісову припонтійську область Болею, то знайшов у печері страхіття, схидну, напівжінку і напівзмію. На запитання Геркулеса схидна відповіла, що коні в неї, проте вона не віддасть їх доти, поки він не погодиться мати з нею зв'язок; Геркулес вимушений був виконати її бажання; плодом цього зв'язку було троє синів: Агатирс, Гелон і Скіф, із котрих останній, як самий гідний син Геркулеса, залишився володарем країни і родоначальником царів скіфських. Цей міф є видозміненням першого”²⁵, – переповідає міф греків С. Соловйов.

Зауважу, той факт, що його передають самі греки, котрі проживали на північних берегах Понту (Чорного моря), не дає підстави вважати міф греків більш достовірнішим, аніж міф скіфів. Проте необхідно звернути увагу на те, що в останньому виданні праці Геродота “Історія”, на котре даються посилання в моїй праці, цей міф передається дещо інакше, аніж у С. Соловйова. В ньому говориться, що Геракл, женучи биків Геріона прийшов у країну, котра лише пізніше була заселена скіфами, а тоді вона була пустельною. Там його застала непогода і холод. Загорнувшись в шкуру свині, він заснув. Прокинувшись, Геракл побачив, що запряжні коні, котрі він залишив пастися, зникли. У пошуках коней він виходив усю країну і коли прийшов у землю, що звалася Гілея, то знайшов в печері змішану істоту – напівдіву і напівзмію. Верхня частина тулуба була в неї жіночою, а нижня – зміїною. Геракл з подивом запитав, чи не бачила вона його коней. На запитання Геракла жінка-змія відповіла, що коні у неї, проте вона не віддасть їх доти, поки він не вступить з нею в любовний зв'язок. Геракл виконав бажання жінки, проте вона барилася віддавати коней, прагнучи якомога довше утримати біля себе велетня, а він із задоволенням пішов би від неї з кінями. В результаті цього любовного зв'язку народилося троє синів. Геродот так передає “звільнення” Геракла: *“Нарешті жінка віддала коней зі словами: “Коней цих, що прийшли до мене, я зберегла для тебе: ти віддав тепер за них викуп. Адже у мене троє синів від тебе. Скажи ж, що мені з ними робити, коли вони підростуть? Чи залишити їх тут (адже я володію цією країною), чи відіслати до тебе?”*. Геракл відповів: *“Коли побачиш, що сини змузніли, то краще всього тобі зробити так: подивись, хто з них зможе ось так натягнути мій лук і оперезатися цим поясом, як я тобі показую, того залиш жити тут. Того ж, хто не виконає моїх вказівок, відішли на чужину. Якщо ти так вчиниш, то і сама залишишся задоволена і виконаєш моє бажання”*²⁶.

Коли діти вирости, мати дала їм імена. Одного назвала Агафірсом (на мій погляд С. Соловйов дає більш точний переклад, а саме – найстаршого сина називає Агатирсом), другого – Гелоном, а наймолодшого – Скіфом. Пам'ятаючи вказівки Геракла, мати поставила перед ними завдання. Агафірс і Гелон не могли впоратися з ним. Тому мати вигнала їх з країни, а молодший син, Скіф, котрий впорався із завданням батька, залишився в країні. Від Скіфа і пішов родовід скіфських царів.

Як бачимо, відмінності між перекладом С. Соловйовим праці Геродота “Історія” і сучасним виданням цієї ж праці, хоча й невеликі, але помічати їх потрібно. На них буде звернута увага дещо пізніше, адже значно важливішим для з’ясування праукраїнської історії, на мій погляд, є знаходження спільного в міфі скіфів і міфі еллінів (греків).

Виділю найголовніші спільні проєкції міфу скіфів та міфу елінів за Геродотом:

а) Таргітай – це син найвищого божества (Зевса) і дочки Борисфена;

б) від Геракла і напівжінки походять три братні народи – агафирси, гелони і скіфи.

Що ж це за народи? Скіфи – наймолодші. Про них історична наука знає достатньо. Загадковими є лише гелони і агафирси. Гелони, як стверджує Геродот, це елліни, котрі поселилися серед будинів. *“Будини – велике і багаточисельне плем’я; у них світлоголубі очі і рижі волосся. В землі їхній знаходиться дерев’яне місто під назвою Гелон. Кожна сторона міської стіни має довжину в 30 стадій. Міська стіна висока, вся дерев’яна. Із дерева побудовані також будинки й святилища. Адже там є святилища еллінських богів зі статуями, вівтарями і храмовими будівлями з дерева, спорудженими за еллінським зразком. Кожні три роки будини влаштовують свята на честь Діоніса і приходять у вакхічну нестямю. Жителі Гелона здавна були еллінами”*²⁷, – пише Геродот. Але як вони можуть бути братами (причому старшими скіфам і молодшими агафирсам)? Суцільна історична загадка, розгадку котрої може дати лише відповідь на питання: хто такі агафирси?

Почнемо з того, що історики довгий час шукали залишки м. Гелон у Причорномор’ї, Криму, а знайшли їх у Полтавській області! Це наукова сенсація в археології. Отже елліни, виходить, були все ж таки аборигенним населенням України. На думку греків, агафирси – це найстарше аборигенне плем’я на території розселення українців, адже Агафирс є найстаршим сином Геракла.

Якже інтерпретувати назву найстаршого племені на території сучасної України?

По-перше, слово “Агафирс” могло бути утворене шляхом заміни букви “т” на губну “ф”. Отже, слово “Агафирс” праукраїнською мовою могло звучати як “Агатирс”. Не випадково С. Соловйов саме так перекладає Геродота.

По-друге, слово “Агатирс” могло бути утворене шляхом відкидання першої приголосної, губної “б”. Такі випадки в слов’янських мовах дуже поширені. Отже, реально воно могло звучати як “Багатирс”. Для такого тлумачення є достатньо підстав. У богатиря Геракла, героя – напівбога, міг народитися лише богатир. Тим більше, що він є первістком. Отож ім’я старшого сина праукраїнською мовою могло звучати не Агатирс, а Багатирс.

По-третє, в слові “Багатирс” буква “а” є зрусифікованою формою української букви “о”. Отже, “Багатирс” українською вимовою звучить як “Богатирс”.

По-четверте, необхідно зауважити, що первісток є спільним дитям Геракла (напівлюдини, напівбога) і земної жінки, яка зуміла його причарувати. Земній, простій жінці це не під силу. Таке під силу лише хитрій напівжінці і напівзмії. Грецькі поселенці, які завжди пишалися Гераклом і його діями, не могли второпати, як їхнього героя, напівбога, змогла причарувати земна жінка. Тому і “нагороджують” її такими епітетами – “напівзмія”, “єхидна”, “чудовисько” тощо.

По-п’яте, спільне дитя повинне нести в своєму імені інформацію про обох своїх батьків. “Богатирс” – означає син богатиря Геракла. А хто ж його мати? Чи є в слові “Агафирс” свідчення про матір сина? На мій погляд, є. Слово “Агафирс” (через “Агатирс”) має звучати як “Агатирос”. Голосна буква “о” зникає при перекладі цього імені з російської (давньоукраїнської) мови на грецьку. Отже, ім’я “Агафирс” насправді має звучати “Богатиррос”, що в перекладі означає – син богатиря Геракла і жінки російського роду.

По-шосте, зверну увагу також на те, що Геракл і напівжінка спілкуються між собою як рівний з рівним. Це засвідчує, що любовний зв’язок був не примусовим, а добровільним. Можливо в інших інтерпретаціях напівжінку називають єхидною, чудовиськом і т.д., але всі ці “ймення” від ревнощів греків, за свого героя, який закохався в просту земну жінку чужого роду. Насправді ця жінка також знатного роду, адже вона володіла країною, в яку прибув Геракл.

Більш продуктивніше і глибше зрозуміти міф греків про Геракла можна через міф про Таргітая. Зауважу, що міф скіфів про Таргітая більш давній, ніж міф понтійських греків про Геракла.

Згідно міфу скіфів Таргітай – це син найвищого грецького божества Зевса і дочки р. Борисфен. Хто ж такий Борисфен? Можуть бути різні інтерпретації. Але завжди потрібно пам’ятати, що на берегах Дніпра, протягом тисячоліть проживали люди племені “РОС”, яких в готських джерелах називають “росомани”, а у візантійських – “росами”. Про народ “Рош” свідчить також біблійний Езекілія. Пам’ятаючи це, можна висунути версію, що слово Борисфен можна витлумачити як назву племені, адже в іменні повинен бути зафіксований родовід племені. Спробуємо це зробити.

Слово Борисфен могло звучати як Боресфен, або як Боросфен. При такій інтерпретації з’являється вказівка на родослівну племені Бо-рос-фен. Залишається витлумачити лише закінчення фен. Губна “ф” може легко утворитися шляхом більш різкішої артикуляції в грецькій мові звуку “в” української фонетики. Таким чином грецьке слово Борисфен могло звучати українською як Бо-рос-вен. Залишається витлумачити перетворення звуку “е” в грецькому слові “боросфен” на букву “і” української фонетики й отримаємо слово-судження Бо-рос-він. Тобто, словом Борисфен греки, та іншими народи, відтіняли ті характерні ознаки, котрими роси виділялися від інших народів. Бо роси вони – ось потаємний смисл слова Борисфен.

Які ж ознаки виокремлювали росів від інших народів? Саме про це і говорить скіфський міф про Таргітая, сина Зевса та дочки російського народу.

Найпершою є ознака про божественне походження народу, адже Таргітай є сином *найвищого* божества – Зевса. Напевно згадка про родовід від Зевса і закарбувалася в історичній пам'яті українського народу. Зокрема в українській міфології підкреслюється, що українці – Дажбожі онуки. Не сини, а саме онуки найвищого Божества – Дажбога. Отже вони є продовжувачами Божого роду.

Другою є ознака, що роська земля – це Божа земля. Не випадково у верхів'ях річки Рось проходять Священі Шляхи, згадка про які була досить поширеною серед еллінів. Звідси можна витлумачити і назву “Україна”. Україна – це край котрий чомусь покинули боги. Але вони там перебували! Тобто, Україна – це Країна Богів. Напевно тому афіняни цілими днями слухають чарівні повісті та розповіді людей, котрі прибули з Борисфену, адже прибули вони з Країни Богів.

Можна досить широко інтерпретувати й уточнювати висловлені думки, але вони відведуть від основної теми. Тому залишу подальшу інтерпретацію цих думок на майбутнє. Скажу лише, що вони тісно пов'язані з біблійним витлумаченням священної історії, зокрема з легендою про створення світу та її інтерпретацією в українській міфології. Зокрема, на мій погляд, потребують досить серйозного витлумачення міфологічні перекази українців про те, що не Бог, а сатана створив людину. Ці перекази зберігалися протягом тисячоліть. Не випадково руський літописець вказує, що волхви говорили: *“Бог мывься в мовницы и вспотився, отерься ветьхом и верже с небесе на землю, и распреся сатана з богом, кому в нем створити человека? и створи дьявол человека, а бог душу в не влоди; тем же аще умрет человек, в землю идет тело, а душа к богу”*²⁸. С. Соловйов вважає, що ці вірування були притаманні фінським племенам і їх принесли в Ростовську область фінські волхви²⁹. Але чітко виражена українська вимова дає підставу поставити під сумнів думку історика і віднести ці вірування до українських, а не фінських. Цими словами я завершу аналіз вказаного відгалуження від основної теми і повернуся до розмірковувань Геродота про агатирсів, хоча прекрасно розумію, що висловлені думки залишають багато питань без відповіді.

Геродот так пише про агатирсів: *“Агафірси – найізнiженiше плем'я. Вони звичайно носять золоті прикраси і спільно сходяться з жінками, щоб всім бути братами і як рідні не заздрити і не ворогувати між собою. В останньому їх звичаї зхожі з фракійськими”*³⁰. Така характеристика агатирсів може здатися хибною. Згадаймо хоча б “Повість минулих літ” і ту цнотливість, яка, на думку літописця, притаманна полянам, особливо щодо жінок: *“Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а на завтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками”*³¹.

До думки Геродота про агафирсів потрібно віднести як до солідного історичного свідчення, котре не можна відкинути немовби отой камінчик, що попав у сандалію і муляє. Його потрібно витлумачити. Спробую це зробити.

У міфах загодовуються ментальні потяги народу. Тому міфи потребують всебічного, скрупульозного і ґрунтового тлумачення. Зокрема свідчення Геродота може бути зрозумілим за допомогою легенди про розселення праукраїнців на Богом дарованій їм землі. Суть цієї легенди така.

Давним давно це було, коли Бог розподіляв землю серед усіх народів. Розподілив Він майже всі землі, залишилося лише наділити славних людей – слов'ян, серед яких Він намірявся жити. Поряд себе Він поселив добрих людей (сябрів), кривих і злих душею поселив на півночі, а лихих, подалі від Себе – біля моря. Для Себе залишив найкращі землі. (Тож не випадково про ці землі залишилася згадка навіть у греків. Це землі, де проходять Священні шляхи). Коли розподіл був завершений і Бог хотів уже відпускати народи по своїх землях, прибігає до нього чорняве, карооке дівчисько і промовляє:

“І я хочу землі. Хочу хатинку собі на ній поставити, садочок посадити і земельку обробляти та квітами її уквітчувати”.

Здивувався Бог такій оказії і запитує в неї:

“А де ти була до цього, красуне, що запізнилася на розподіл?”

“Я Батьку своєму небесному молилася, тому і запізнилася”, – відповіла чорноброва красуня, не розуміючи того, що розмовляє з Богом.

Сподобалася їй відповідь Богу і Він промовив: *“Гаразд, Я наділяю тобі ті землі, які Собі залишав. Тільки дивися, щоб ніколи і ні при яких обставинах не полишила їх, а за справами небесними не забувала земних і дбайливо обробляла даровану тобі землю”.*

Глибоко запали останні Божі слова у серце і душу дівчини. Пестить вона землю своїми руками, обдаровує серцем і дзвінкими та мелодійними, як Боже слово, піснями.

Не одне тисячоліття промайнуло відтоді. За земними турботами з роками призабула дівчина про свого Батька небесного. Стала молитися чужинським Богам. А тут ще оточили її з різних сторін воріженьки та все нашіптують і нашіптують, яка вона роботяща, але безталанна, бо з віку віків не мала і не має свого роду. Тому потрібно прихилитися до якогось “старшого” свого брата.

Хоча і важко залишатися їй цнотливою в буремному морі підлабузництва, брехні та запроданства, але, на щастя, ще не повністю вивітрилася її родова пам'ять про свого Батька небесного. Тому такою невтішною інколи видається їй її доля, такою тужливою інколи буває її пісня – щире поривання душі до злагоди та добра, в якому немає зла і яка випромінює вібрації любові, співчуття, щастя. Тож не випадково порівнюють українську пісню з Божим словом, адже її носіїв ніколи не покидає Віра, Надія, Любов. Віра в свого Батька небесного, Надія на своє велике майбутнє, Любов, як Божа Благодать, до всього Божого на Землі.

Така ось легенда про праукраїнців, яка проливає світло на слова Геродота про народ “агафирс”.

Слова Геродота про те, що жінки народу “агафирс” нібито були в загальному користуванні, аби всі відчували себе братами та рідними і не заздрили та не ворогували між собою, потрібно витлумачувати не буквально, а символічно.

Вирізняючись серед представників кращої половини людства незвичайною красою, українські дівчата нерідко викликали не лише заздрість у женихів з інших народів, а і ставали приводом ворожнечі і навіть військових сутичок. Тому слова “*спільно сходяться з жінками*” можна витлумачити, що вони одночасно стають нареченими женихів різних народів. Після таких міжнародних шлюбів всі стають братами і як рідні не заздрять один одному. В цьому полягає велич і трагедія української жінки. Виходячи заміж за представників різних народів, вона переносила на них любов свого серця, мирила народи, але водночас почала втрачати найглибший прояв родової, праукраїнської ментальності – кордоцентризм. Це чітко стало виявлятися в забутті власних вірувань, власних Богів, в забутті свого Батька Небесного. А найстрашніший гріх людини – це забути своїх Богів, своїх Батьків Небесних. Немає виправдання цьому. Тому така гірка доля української людності. Велике ж майбутнє України і її народу настане лише тоді, коли збагнемо свої духовні помилки, і чужого навчатимемося й свого не цуратимемося. Розпочати це духовне відродження, на мій погляд, має українське жіноцтво, які все настійливіше пропонують свої шляхи розбудови України.

Четверте методологічно важливе питання стосується ***співвідношення християнського і дохристиянського світогляду праукраїнців.***

У науковій літературі досить поширена думка, що християнство як релігія і світогляд мали перевагу над староукраїнською міфологією і релігією. Мовляв, ідейно християнство ґрунтувалося на переосмисленні тривалого розвитку греко-римської філософії, що, в свою чергу, базувалася на розв’язанні проблеми людини і світу, поставлених національними грецькою і римською міфологіями, а також міфологіями інших народів Середземномор’я. Невипадково українську дохристиянську міфологію і релігію дехто називає поганською. Це, на мій погляд, застаріла точка зору, що потребує щонайменше уточнення і певного коригування, адже вона формувалася під жорстким тиском як русько-державницької так і християнської ідеологій. Нині є достатньо підстав заперечити досить поширені думки про поганський характер світоглядних орієнтацій наших пращурів.

По-перше, така їх характеристика йде від adeptів християнської релігії. Точніше називати світогляд давніх праукраїнців язичеським. Така назва йде від слова “язик” (тобто мова народу). Отже “язичеський” означає народний, а не привнесений кимось іззовні. Народ сам творить своє світобачення, свою релігію тощо. За великим рахунком іудаїзм, іслам, буддизм, зороастризм та й багато інших релігій є язичеськими за своїм походженням. Про це досить влучно сказав К. Маркс у праці “До критики гегелівської філософії права”: “Релігія – це зітхання пригнобленої істоти, серце безсердечного світу, подібно до того як вона – дух бездушних порядків. Релігія є **опіум** народу”³². Саме опіум народу, а не для народу. Релігія, створена народом, названа К. Марксом

опіумом через її оманливу природу в забезпеченні духовних потреб первісних людей. Вона лише заспокоює людину, а не вирішує її нагальних потреб. Можна погоджуватися чи ні з характеристикою К. Марксом оманливої природи релігії, але язичеський характер її походження ним схвачений вірно.

Думка К. Маркса про язичеський характер виникнення релігії є принциповим положенням філософського підходу марксизму в розумінні релігії. Тим прикрішим видаються перекручення слів К. Маркса, що їх припускаються деякі дослідники в цитуванні вказаного вислову. Додається лише одне слово “для”, а зміст висловлювання докорінно змінюється. “*Релігія є опіум для народу*”, – можна прочитати в публіцистичних працях деяких авторів. Це означає, що релігія була видумана не самим народом, а кимось стороннім. Видумана для обдурювання народу і його духовного закабалення.

По-друге, не витримує критики і думка про те, що дохристиянський світогляд праукраїнців не виділяє людину з природи і тому є поганським. Для позначення стану невиділеності людини з природи існує чіткий філософський термін “міфічна свідомість”. Саме для міфічної (а не міфологічної) свідомості характерна нерозривність людини зі світом, адже міфологія є логосом про міф, тлумаченням міфічної свідомості. Тому стосовно міфічної свідомості праукраїнців термін “поганський” жодного семантичного навантаження не несе, адже всяка міфічна свідомість, а не лише праукраїнська, в такому разі є поганською. Цей термін адепти християнської релігії застосовують до характеристики міфологічного світосприйняття праукраїнців, яке вже усвідомлює окремішність людини від природи і соціальної спільноти. Саме міфологічний світогляд переростає у вірування про самодостатність космосу, котрі, в свою чергу, формують політеїстичне вшанування стихій природи, тотемів, культу предків і виступають принципом соціальної детермінації. Культ Ора, Рожаниць, Роду є найдавнішими в українській національній міфології і належать до джерел становлення духовності українського народу. До речі, слово “культура” може бути витлумачене як культ Ора.

По-третє, принципово не можна погодитися з тим, що слово “Бог” у мові давніх слов’ян з’являється лише з християнством. Достатньо вказати на “Послання оріян хозарам”. Нині, після ряду солідних наукових публікацій з української дохристиянської міфології та релігії, потрібно виваженіше ставитися до безапеляційних тверджень про “поганський” характер світогляду наших пращурів. Навпаки, слід ширше залучати в науковий обіг праці, в яких дається ґрунтовне тлумачення українських дохристиянських міфології та релігії. Серед першоджерел насамперед варто назвати “Послання оріян хозарам”. Це єдина на сьогоднішній день відома дохристиянська пам’ятка прадавньої української мови і публіцистики, відома серед спеціалістів як “Рукопис Войнич”. Вона століттями залишалася нерозшифрованою. Лише в 1975 р. видатний дослідник давніх слов’янських мов і культур американець болгарського походження Дж. Стойко, якому потрапив на очі журнал “Нейшнл інкваєрер” зі статтею під досить інтригуючою назвою “Невідома мова віками не піддається дешифруванню”, знайшов ключ до відгадки таємниць невідомої мови і без вагань відніс рукопис до пам’яток української дохристиянської,

язичеської культури. Наукове відкриття Дж. Стойка докорінно змінює погляди на історію розвитку українського етносу, його культури і філософії.

Заслуговує на критичну увагу “Велесова книга”. Як, на мій погляд, її достовірність сумнівна. Вона однозначно не може належати до літературних пам’яток українського народу, оскільки, якщо це не підробка, могла бути написана новгородськими словенами.

Серед книг, авторство яких відоме, назву “Мага віру” Лева Силенка, “Віра предків наших” Володимира Шаяна, “Корінь безсмертної України” Володимира Паїка тощо.

Тож витоки української національної філософії слід шукати в дохристиянській культурі. *“Цілком ясно, що було б дуже добре починати характеристики історичного розвитку якоїсь національної філософії начерком тих національних підвалин, на яких ця філософія виростає. Ці підвалини є те, що могли б назвати “народним світоглядом”³³*, – підкреслює Д. Чижевський. З цією думкою автора можна повністю погодитися. Проте, на мій погляд, абсолютно помилковою є його наступна думка: *“Філософський інтерес прокинувся в історії Русі після прийняття християнства. Християнська філософія була першою, яка могла підняти інтерес до філософської думки взагалі”³⁴*.

Заперечувати вплив християнства на становлення філософської думки стародавньої Русі, в тому числі й української національної філософії, некоректно. Цей вплив був різнобічним, але далеко не єдиним і не завжди позитивним. Християнська релігія суттєво відрізнялася від вірувань українців і тому була чужою для південних слов’ян. Тож не випадково, що поширювалася вона серед українців насильно. Незбіжність світоглядних орієнтацій української людності і чужинців відтворилася, зокрема у двовір’ї, що тривалий час існувало на українських землях після “прийняття” християнства. Однак вірування українців і християнство збігалися в принциповому – в людинолюбії. Саме ця головна риса християнства (пов’язана переважно з діяльністю Ісуса Христа, про що треба говорити окремо) і була тим основним підґрунтям, яке з роками забезпечило глибоке проникнення християнської релігії в середовище українців.

Українській ментальності внутрішньо притаманний кордоцентризм, людинолюбіє. Властиве воно і вченню Ісуса Христа, принципово відмінному від насильницької ідеології Старого Заповіту. Головний стрижень релігійної проповіді Старого Заповіту – це будь-якими засобами примусити людство увірувати в єдиного єврейського бога – Яхве. Тому в хід пускаються проповіді й залякування, лестоці й прокляття, історичні факти і легенди тощо. Зовсім не випадково Старий Заповіт просякнутий жорстокістю, невинно пролитою кров’ю, нагнітанням страху і т.п. Принципово нову віру започаткував Ісус Христос. Вона пройнята *Людинолюбієм*.

Протягом багатьох століть у містиці і релігії багатьох народів світу серце розглядалося як центр всього фізичного життя людини та як орган всіх її почуттів. Серцю приписувалися такі властивості духовності, як мислення, воля, совість, прояв любові тощо. Термін “серце” досить часто використовувався в

античній філософії, найбільше у платонізмі та неоплатонізмі. Зокрема неоплатоніки стверджували, що серце є дійсна, втаємничена самотність людини, в якому відбувається її “зіткнення” з божеством. Саме в серці лежить богоподібність людини. В ньому людина є одночасно і Богом і Спасителем. Така традиція досить чітко фіксується і в Біблії. Саме за допомогою серця людина споглядає Божество. Воно є органом для сприйняття божественного слова і духу святого. Тому серце є щось більш потаємніше від духу та душі. Воно таємне, як самий Бог.

Біблійні мотивації розуміння сутності серця дуже близькі українській ментальності. Така духовна, екзистенціальна спорідненість і була однією з причин значного поширення християнства серед українського народу. Тож не випадково, що “філософія серця” розробляється в українській філософській думці в тісному контексті біблійських заповідей. Але слід зауважити, що в філософських роздумах українства в усі часи на перше місце ставилася проблема внутрішнього духовного і душевного світу людини, а серце завжди розглядалося як концентрована повнота їх виявлення. Тому зовсім не випадково після християнізації української народності чільне місце в її самоусвідомленні займає “філософія серця”.

Поняття про серце, як чисто філософський концепт виступає ще у творах українського мислителя XVII ст. *Кирила Транквіліона Ставровецького*, а пізніше – у творчості *Г. Сковороди*, *М. Гоголя*, *П. Куліша*, *Т. Шевченка*, *П. Юркевича* тощо. Ця давня філософська традиція української людськості була продовжена у творчості російських мислителів-емігрантів, так званої Паризької групи, останнім речником якої був виховань Київського університету *М. Бердяєв*. Серед українців же (зокрема в радянській Україні) ця традиція була насильницьки придушена панівною філософією марксизму.

Фундатором “філософії серця” був Г. Сковорода. В особі Г. Сковороди, який виростає на ґрунті вченості Києво-Могилянської академії, міфоепічна лінія розвитку української національної філософії досягає нового рівня – завершується докласичний період і започатковується класичний, витвором якого є “філософія серця”.

Література:

- ¹ *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во “Обрій” при УКСП “Кобза”. – 1992, с.25.
- ² *Горський В.С.* Філософія в українській культурі: (методологія та історія). Філософські нариси. – К., Центр практичної філософії, 2001; *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991 – (Пам’ятки іст. думки України); *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. Навч. посіб. – К.: Вища шк.: Т-во “Знання”, КОО, 1999; *Силенко, Лев.* Мага Віра (Рідна Українська Національна Віра). Святе письмо: Велике світло волі: Співвідношення віри, науки, філософії, історії. – К.: АТ «Обереги», 1998.
- ³ *Грушевський М.С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: “Знання” України, 1991, с. 176.
- ⁴ *Введение в философию: Учеб. для вузов: – В 2 ч. И.Т. Фролов, Э. А. Араб-Оглы, Г.С. Арефьева и др. – М.: Политиздат. – 1989.*
- ⁵ *Кітов М.Г.* Філософський плюралізм: причини і наслідки // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць /Зб. наук. праць/ Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К., КДЛУ, 2002. – С. 53-61.
- ⁶ *Шопенгауэр А.* Полное собрание сочинений. – М., 1910, т. IV, с. 585.
- ⁷ *Гегель Г.В.Ф.* Сочинения. Т. IX. – М., 1932, с.40.
- ⁸ *Ойзерман Т.И.* Исторические судьбы плюрализма философских учений // Вопросы философии. – 1991, № 12, с. 16.
- ⁹ *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні, с. 3.
- ¹⁰ *Соловйов С.М.* Сочинения. Книга I. История России с древнейших времен. Тома 1-2. – М., «Мысль», 1988, с. 75.
- ¹¹ *Геродот.* История в девяти книгах. – Л.: Наука, 1972, с.186-218.
- ¹² *Кітов М.Г.* Що заковдано в імені твоєму, Борисфен? // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. А. Драгоманова. – К.: 2003. – № 1, с. 176-182.
- ¹³ *Шейнман-Топштейн С. Я.* Платон и ведийская философия. Из-во “Наука”. – М., 1978, с. 19.
- ¹⁴ *Там же*, с. 23.
- ¹⁵ *Чанышев А. Н.* Эгейская предфилософия. – М., 1970, с. 191.
- ¹⁶ *Маркс К.* Теорія додаткової вартості. (IV том «Капіталу»). Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. 2-е вид. Пер. з рос. т. 26, ч. I. – Вид-во політ. літер. України. – К., 1965, с. 22.
- ¹⁷ *Маркс К.* Вступ. (Із економічних рукописів 1857-1858 років). // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. 2-е вид. Пер. з рос. Т.12. – Держполітвидав УРСР. – К., 1963, с. 684.
- ¹⁸ *Кітов М.Г.* До питання про багатозначність терміну “рус”. Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць /Зб. наук.праць, випуск 11/ Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К.: Віпол, 2003. – С. 252 - 266.
- ¹⁹ *Рыбаков Б.А.* Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1988., с. 38
- ²⁰ *Кітов М.Г.* До питання інтерпретації терміну “рос”. Науковий збірник НТЕУ. 2004
- ²¹ *Соловьев С.М.* Сочинения, с. 76.
- ²² *Геродот.* История в девяти книгах, с. 188.
- ²³ *Там же*, с. 178.
- ²⁴ *Соловьев С.М.* Сочинения с. 78.
- ²⁵ *Там же*, с. 78-79.
- ²⁶ *Геродот.* История в девяти книгах, с. 189.
- ²⁷ *Там же*, с. 214.
- ²⁸ *ПСРЛ.* – Т.1, Вып. 1. – Л., 1926. Стб. 176, 177
- ²⁹ *Соловьев С.М.* Сочинения, с. 287.
- ³⁰ *Геродот.* История в девяти книгах, с. 213.

³¹ *Літопис руський*. / Пер. з давньорус. С.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989, с. 8.

³² *Маркс К.* До критики гегелівської філософії права. Вступ. // Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. 2-е вид. Пер. з рос. Т.1. – Держполітвидав УРСР. – К., 1958, с. 385.

³³ *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні, с. 17.

³⁴ *Там же*, с. 24.

АНОТАЦІЯ

Кітов М.Г. Про деякі загальнометодологічні підходи до вивчення української національної філософії.

Аналізуючи різні точки зору на проблеми: що таке філософія; коли і як вона виникає; які існують типи філософування автор розкриває специфічні ознаки української національної філософії, та показує як вони проявлялися впродовж історичного становлення українського етносу.

Ключові слова: міфічна свідомість, міфологічна свідомість, релігійна свідомість, містика, мистецтво, наука, мораль, право, політика, філософія, українська ментальність, філософія на українських землях, філософія в Україні, українська національна філософія.

АННОТАЦИЯ

Китов Н.Г. О некоторых общеметодологических подходах к изучению украинской национальной философии

Анализируя различные точки зрения на проблемы: что такое философия; как и когда она возникает; какие существуют типы философствования автор раскрывает специфические черты украинской национальной философии, та показывает как они проявлялись в течении исторического становления украинского этноса.

Ключевые слова: мифическое сознание, мифологическое сознание, религиозное сознание, мистика, искусство, наука, мораль, право, политика, украинский менталитет, философия на украинских землях, философия в Украине, украинская национальная философия.

SUMMARY

Kitov M.H. Some General and Methodological Approaches to the Study of the Ukrainian National Philosophy.

Analyzing the different perspectives on the problems: what is philosophy, and when and how does it emerge, what are the different types of philosophizing - author examines the specific features of the Ukrainian national philosophy, and shows how they are emerged within the historical becoming of the Ukrainian ethnos.

Keywords: mythical consciousness, mythological consciousness, religious consciousness, mysticism, art, science, ethics, law, politics, philosophy, Ukrainian mentality, philosophy on Ukrainian lands, philosophy in Ukraine, the Ukrainian national philosophy.

Опубліковано: Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць /Зб. наук. праць, випуск 15 /Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К.: Віпол, 2005. – 338 с. – Бібліогр. в кінці розд. – С. 45 – 65. (1,7 д.а.).